

14. ДАМО. - Ф. р. 6. - Оп. 1. - Спр. 951, арк. 1
15. ДАМО. - Ф. р. 6. - Оп. 1. - Спр. 4448
16. ДАМО. - Ф. р. 6. - Оп. 1. - Спр. 803
17. ДАМО. - Ф. р. 5859. - Оп. 2. - Спр. 601
18. Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. - Київ: Наукова думка. - 1993. - С 166, 167, 164
19. ДАМО. - Ф. р. 5859. - Оп. 2. - Спр. 4448
20. Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. - Київ. Наукова думка. - 1993. - С- 157

*Людмила Копійченко, Наталія Рудницька
Житомир*

ДО ІСТОРІЇ РЕПРЕСІЙ ЄВРЕЇВ НА ЖИТОМИРЩИНІ В 1937-1938 РР.

Значну увагу до питань репресій у тоталітарний період щодо окремих національностей регіону українців, поляків, німців, чехів - - дослідники Житомирщини стали приділяти з початку 80-х років ХХ ст. Та репресії проти євреїв не знайшли належного відображення. У представленій роботі зроблена спроба висвітлення репресій щодо єврейського населення Житомирщини в роки великого терору (1937-1938 рр.).

За неповними даними, виявленими на 15 квітня 2006 р. науково-редакційною групою при Житомирській обласній редколегії книги „Реабілітовані історією”, в цей період було піддано різним видам репресій понад 1200 осіб єврейської національності. На частину з них після арештів і допитів справи були припинені в ході слідства, перегляду справ за заявами репресованих, амністією. Більшість репресованих були позбавлені волі у виправно-трудових таборах на термін від 4 до 10 років. До 416 чоловік застосовано вищу міру покарання.

Безпідставно приречені до вищої міри покарання у 1937-1938 роках і реабілітовані посмертно 416 чоловік єврейської національності особи різного віку, статі, освіти, соціального стану, професії тощо. Більшість з них народилися або проживали на Житомирщині, тут же були заарештовані і страчені. В їх число входить 15 жінок. Серед них: домогосподарка з Бердичева Є. Я. Мартинюк, яка нібито займалася шпигунством на користь японської розвідки, педагоги Н. І. Шумська, М. В. Шмуттер, Л. М. Сегал, зубні лікарі Р. Х. Бронштейн-Курило, М. Л. Дорн [1] та інші, яким інкримінувалася антирадянська і контрреволюційна діяльність, участь в контрреволюційних організаціях.

Рішення про їх покарання приймалися в основному несудовими органами, що підтверджується нашими дослідженнями і відображено у наведеній нижче таблиці.

Рішення про вищу міру покарання приймалися	Кількість осіб, засуджених до розстрілу		
	1937 р.	1938 р.	Разом
НКВС СРСР і Прокуратурою СРСР	102чол.	121 чол.	223 чол.
Трійкою при УНКВС Житомирської обл.	10 чол.	120чол.	130чол.
Військовою Колегією Верховного суду СРСР	10 чол.	17 чол.	27 чол.
Трійкою при УНКВС по Дальбуду	3 чол.	15 чол.	18 чол.
Особливою нарадою НКВС СРСР	3 чол.	4 чол.	7 чол.
Трійкою при УНКВС Київської обл.	4 чол.	-	4чол.
Трійкою при УНКВС Ленінградської обл.	4 чол.	-	4 чол.
Трійкою при УНКВС Московської обл.	-	3 чол.	3 чол.
Разом	136 чол.	280 чол.	416чол.

Серед розстріляних уродженець Бердичева, видатний вчений, доктор хімічних наук, член-кореспондент ВУАН В. С. Фінкельштейн, директор 1-го Бердичівського шкіряного заводу А. М. Винокамін, директор облліспромгоспу І. М. Векслер, редактор коростенської районної газети „Більшовицький форпост" Б. Б. Крупник [2] та багато інших.

Досліджуючи долю євреїв в умовах тоталітарного режиму, історики Житомирщини особливу увагу приділяють з'ясуванню причин і мотивів карально-репресивних дій радянської влади. Одним з вагомих звинувачень в антирадянській діяльності стали шпигунство, шкідництво і диверсії в промисловості.

Типовою є кримінальна справа про підпал Олевського фарфорового заводу. За звинуваченням в організації й участі у диверсії було заарештовано 9 чоловік, з них ~ 5 євреїв. Під час слідства на допитах директор заводу Л. Вальдман, кіномеханік А. Ольштинський, слюсар А. Шапіро, завідувач гаражем Г. Плоткін, помічник кочегара Я. Розман визнали не тільки свою провину, а й те, що отримували за шкідництво гроші.

У матеріалах справи є зізнання начальника горнового цеху А. Литвинова про те, що він отримав від Г. Плоткіна 1000 крб. [3]. Про трагічну долю Герша Плоткіна говорить документ, який зберігся в справі: „Свидетель Й. Я. Хильчук, который также подвергался аресту в 1938 г. по случаю возникновения пожара на фарфоровом заводе, на допросе в 1957 г. показал, что, находясь совместно с Плоткиным в Житомирской тюрьме, последний рассказал, что НКВД его арестовало по подозрению в принадлежности к контрреволюционной троцкистской организации, а позже, когда произошел

пожар, его стали обвинять в причастности к диверсионно-вредительской группе... Плоткину не было известно, что завод сгорел и потому он дал показання, что якобы он участвовал в организации, которая подожгла завод. Причем свидетелю он рассказал, что его сильно избивали на допросах, в результате чего он вынужден был говорить неправду на себя й на других" [4].

За рішенням трійки при УНКВС Житомирської області від 28 вересня 1938 р. всі 9 чоловік були засуджені до вищої міри покарання за ст. ст. 54-9 і 54-11 КК УРСР (шкідництво і участь у контрреволюційній організації).

Характерно, що євреї, як і особи інших національностей, могли бути заарештованими і проходити у кримінальних справах разом з особами інших національностей. У фондах Державного архіву Житомирської області зберігаються справи, де за звинуваченням в участі в Польській військовій організації були репресовані євреї, а за звинуваченням в участі в сіоністських, есерівських, троцькістських антирадянських організаціях - українці, поляки. Не всі підслідні погоджувалися з інкримінованими їм злочинами. Але після застосування до них певних засобів морального і фізичного тиску змушені були дати „щирі визнання провини". Так, завідувач виробництвом М'яколовецького промколгоспу И. Лейбман, 1883 р.н., який на запитання „Коли і при яких обставинах ви були завербовані агентом польської розвідки Е. Янкелем до роботи на користь Польщі?" відповів: „Весною 1923 р. я був на паровому млину Е. Янкеля, мені запропонували віднести пакет в Польщу у місто Рівне до Букчина за 5 пудів пшеничного першосортного борошна і 500 крб." А на запитання „Які ви ще отримували завдання шпигунсько-диверсійного характеру від агента польської розвідки Е. Янкеля?" в протоколі занотована відповідь: „... в 1924 р. я отримав завдання зруйнувати єврейський колгосп в містечку Ємільчино. Я вступив до колгоспу, провів відповідну контрреволюційну роботу і він був зруйнований, все єврейське населення вийшло з колгоспу"[5]. Заслуговує на увагу, що у 1931 р. Й. Лейбман за „контрабандну діяльність, контрреволюційну агітацію і в минулому як власник магазину залізних виробів" був позбавлений виборчих прав [6]. Заможні громадяни, в тому числі євреї, нерідко виключались зі списків виборців, що було порушенням їх громадянських прав.

Завідувач млином колгоспу села Коритище Ярунського району Житомирської області Н. Кацман був звинувачений в тому, що як агент польської розвідки брав участь у діяльності шпигунсько-диверсійної повстанської організації, передавав відомості про розташування військових частин і військове будівництво біля Новоград-Волинська, займався контрабандою, здійснював нелегальні переходи до Польщі. За шпигунську роботу отримував винагороди. Н. Кацман був розстріляний 28 вересня 1938 р.[7].

Кримінальна справа проти „ворогів народу" євреїв Ємільчино Житомирської області була порушена в грудні 1937 р. Вчителів Ємільчинської єврейської школи Лею Сегал, Аврама Бунгера, завідувача пекарнею Іцко-Берко Володимирського (помер в таборах 17.01.46.), кравця Шльому Віцнуделя, бухгалтера Шльому Бермана, та з ними ще 7 чоловік -Хайма

Штерна, Моисея Штеренгорца, Герша Буніса, Наума Фельбейна, Арона Щпака, Овсея Урмана, Шльому Шехтмана було звинувачено в контрреволюційній діяльності. Всі підслідні визнали свою участь в антирадянській націоналістичній організації „Гехолуц“, де вони проводили агітацію проти Радянської влади. За рішенням трійки Житомирського обласного управління НКВС їх засудили до вищої міри покарання. Вирок виконаний, а рідні довгий час не знали про їх долю. Смерть Леї Сегал, яку розстріляли 2 червня 1938 р., була зареєстрована 24 січня 1966 р.[8].

За облудними звинуваченнями репресовувались колишні учасники „ворожих“ партій та громадських організацій.

Більш як п'ять томів документів нараховує справа про ліквідацію в Житомирі підпільної есерівсько-повстанської організації, до якої входили 50 осіб різних національностей. Як керівник організації проходив завідувач історичним архівом Володимир Григорович Юр'єв-Бик, який народився в Житомирі у 1883 р. У 1903 р. він перебував у партії анархістів, у 1917 р. - есерів, а протягом 1919-1937 рр. був членом ВКП(б).

Як колишнього секретаря губкому партії есерів В. Юр'єва-Бика звинуватили в створенні підпілля антирадянської есерівської організації на території Волині. Одночасно його звинувачували в тому, що у 1919р. він сприяв білому руху, повстанню отамана Григор'єва, діяльності різних банд, проводив антирадянську агітацію та нечесним шляхом пробрався у ВКП(б). Сторінки кримінальної справи запевняють, що у 1930 р. бсерівський комітет на чолі з В. Юр'євим-Биком в блоці з троцькістами і меншовиками, створив на Волині 8 повстанських загонів і терористичні групи чисельністю до 450 чол., отримували і розповсюджували антирадянську літературу.

Як активні учасники цієї організації були розстріляні: бухгалтер Спілки працівників цегельної промисловості П. Пвенталь-Зорін, працівник артілі "Червона зірка" А. Король, С Ліберман [9].

З архівних документів видно, що репресивний чинник торкнувся і тих євреїв, що були членами ВКП(б). У багатьох випадках при підозрі або звинуваченні в шпигунстві, антирадянській чи контрреволюційній діяльності вони виключалися з партії, звільнялися з постійного місця роботи, арештовувалися і каралися.

24 квітня 1938 р. в Житомирі по вулиці Полтавській відділом Держбезпеки було заарештовано рабина синагоги Мойсея Хасіна. Його звинуватили в тому, що він, „оббріхуючи СРСР“, просив матеріальної допомоги та підтримував зв'язки з Нью-Йоркською організацією „Езрас -Торо“ (комітетом допомоги рабинам, які проживали в СРСР), Латвією, Англією („спількою допомоги єврейському населенню“), Польщею. У 1929 р. отримав вагон маці (250 пудів) і поділив її між синагогами краю. 70-річного М. Хасіна засудили на п'ять років таборів лише за те, що в тяжкі для народу часи колективізації та голодомору 1932-1933 рр. він намагався допомогти людям вижити [10].

Карально-репресивні дії органів НКВС в 30-х рр. ХХ ст. мали також етнічну забарвленість. Вироком трійки УНКВС в Житомирській області були

засуджені до розстрілу жителі Бердичева М. Білоцерківський, Ш. Харитон, І. Шнейдер, Е. Харкац, Ш. Фрідман, А. Кац, Г. Тверської. їх звинуватили в контрреволюційній діяльності, організації гуртків з вивчення давньоєврейської мови, у зв'язках з ЦК „Гехолуц“, агітації з метою виїзду в Палестину, в організації та зборі коштів на утримання підпільного ешибота [11]. Всі вищезгадані „учасники“ єврейських організацій реабілітовані.

Проблема увічнення пам'яті невинних жертв тоталітарного режиму на Житомирщині почалася вирішуватися з кінця 80-х років.

В Житомирі виявлені масові поховання репресованих, у тому числі євреїв, які проводилися в 1937-1938 рр. на пустирі між Пуятинським провулком і єврейським кладовищем. Нині тут розбито сквер, встановлені гранітні плити і дерев'яний хрест з написом: „Пам'ятаємо, сумуємо, просимо прощення... Невинним жертвам, знищеним комуно-більшовицьким режимом в 1937-1938 рр. від житомир'ян“.

У Бердичеві офіційно визнано два місця масових поховань репресованих. Перше на території колишнього райвідділу НКВС. На будинку, що на розі вулиць Карастоянної і Держинського, встановлена меморіальна дошка. Друге - на пустирі в районі єврейського кладовища. У 1995 р. там встановлено Пам'ятний знак.

Своєрідним пам'ятником уродженцям і колишнім жителям регіону, що постраждали від репресій, має стати житомирський том із науково-документальної серії книг „Реабілітовані історією“, що за попередніми даними, складатиметься з семи книг. У першій половині 2006 року має вийти з друку перша книга тому, де в числі інших проходять особи єврейської національності.

1. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). Ф. Р. - 5013, спр. 8263-п, 19401-п, 22419-п, 4764-п, 4845-п.
2. Довідка Управління служби безпеки у Дніпропетровській області № 10/П-7555/С від 11 січня 2002 р.; ДАЖО. - Ф.Р. - 5013, спр. 6583-п, 5721-п, 5427-п.
3. ДАЖО. - Ф. Р.-5013, спр.5303-п. - Арк. 51 -54.
4. Там само. - Спр. 5303-п. - Арк. 234.
5. Там само. - Спр. 6755-п. - Арк. 4, 11-12.
6. Там само. - Спр. 6755-п. - Арк. 4.
7. Там само. - Спр. 8166-п. - Арк. 40.
8. Там само. - Спр. 4764-п. - Арк. 1, 15, 415.
9. Там само. - Спр. 6376-п. - Арк. 1-20, 415.
- Ю. Там само. - Спр. 20862 п. - Арк. 45, 56.
11. Там само. - Спр. 5926-п. - Арк. 137-150, 369.